

Albert Oliva Ramal
Universitat Rovira i Virgili

1. Introducció

Sovint, la pervivència de les formes folklòriques a través de la tradició, l'oralitat, la memòria i l'art narratiu conjuga amb una veu femenina que destaca per la seva facilitat de paraula, i que mostra un gust exquisit per a les expressions lingüístiques més exactes i enginyoses. La transmissió oral és un procés que té com a eix necessari un narrador i un context, i no tothom reuneix les qualitats per transmetre aquest tipus d'expressions. Tanmateix, en el cas que ens ocupa, les nostres narradores tradicionals gaudeixen d'una veritable connexió verbal i física amb l'auditori. També mereixen un punt d'atenció per mesurar els trets que les caracteritzen, centrats en un context i en un acte comunicatiu. Així, doncs, el paper que aquestes dones desenvolupen com a transmissores d'un patrimoni oral localitzat se situa en el nivell contextual de l'acte comunicatiu i, en aquest sentit, Carme Oriol apunta que l'estudi del context en la recollida de materials folklòrics permet tractar aspectes com les característiques dels repertoris que transmeten les dones i els homes, les diferències (temàtiques i estilístiques) entre aquests repertoris, la possible prevalença de narradors o de narradores en determinades cultures, la major o menor accessibilitat a la informació segons sigui una dona o un home qui reculli els materials de la tradició oral i segons sigui una dona o un home qui proporcioni les dades, etc. (Oriol 2017: 198)

Aquest article se centra en la perspectiva de gènere en la transmissió d'uns materials folklòrics en forma de cançons populars. També s'analitza com és representada la figura de la dona cantaire en el context d'un acte comunicatiu com l'arregla d'un corpus de cançons populars vinculades en un àmbit geogràfic concret. Així, l'any 1932, el prevere vallenc Eusebi Ribas Vallespinosa cedeix un aplec de 530 cançons tradicionals de Valls a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, mitjançant Fidel de Moragas Rodes, historiador i erudit, que fa arribar l'aplec manuscrit de Ribas, en forma de cançoner, a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. (Massot 2005: 13) El col·lector recull els materials entre 1929 i 1931 a través de dones properes al seu entorn amb noms i cognoms: Francisca Pàmies Mateu, Francisca Vallespinosa de Ribas, Pepa Barrabeig Sans, Rosa de l'Andreuet de ca la Tessa i Francisca Ribas Mallorquí. Gràcies a aquestes veus podem gaudir d'un patrimoni oral inacabable i, encara avui, les cançons de les nostres mares i àvies poden arribar a tot arreu, ja que aquestes paraules, per sort, no se les ha endut el vent.

88 Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat a través del projecte d'R+D: FFI2015-64128-P (MINECO/FEDER). Així mateix, forma part del treball realitzat pel Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2017 SGR 599).

2. *L'aplec de cançons tradicionals de Valls*

En una de les nombroses crides de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, amb la finalitat de recollir i preservar materials folklòrics d'interès com cançons, llegendes, jocs, rondalles, etc., Eusebi Ribas Vallespinosa, prevere destacat de la ciutat de Valls, cedeix un aplec manuscrit de cançons tradicionals vallenques. Es té constància que aquesta col·laboració va ser promoguda per l'erudit local Fidel de Moragas, historiador, erudit, catalanista i alcalde de Valls, que va rebre la crida i va vehicular aquesta col·laboració entre mossèn Ribas i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Així, Josep Massot i Muntaner destaca la nota apareguda en el *Dietari* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya referida a la contribució que Eusebi Ribas fa en cedir un aplec de cançons populars que ha recollit:

N'Eusebi Ribas i Vallespinosa, de Valls, ha deixat per a la còpia un nombrós aplec de lletres de cançons populars catalanes per ell recollides. Darrerament cal consignar enguany que han estat moltes les persones que han ajudat entusiàsticament els nostres missioners, a les quals, com ja es fa constar en el lloc respectiu d'aquest *Dietari*, han estat trameses merescudes lletres de regraciament. (Massot 1995: 2013)

El clergue aplega 530 cançons populars de Valls en un quadern manuscrit amb cobertes de cartró, entre 1929 i 1931, tal com anota en les diverses fitxes tècniques que precedeixen cada cançó. Tanmateix, les fitxes transcrites l'any 1932, per part del personal de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, actualment es poden consultar al Centre de Documentació de la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals de la Generalitat de Catalunya, en rotlles microfilmats, en un corpus de 24.000 cançons de diverses procedències i recol·lectors que estan sistematitzades segons la temàtica de cada document: cançons de la Mare de Déu, cançons del santoral popular, corrandes, cançons de jocs tradicionals, cançons de Nadal, cançons de bressol, etc.

No obstant això, l'organització actual de la còpia mecanografiada dels materials de Ribas i el sistema de classificació del cançoner vallenc dificulta molt la recerca i la selecció de documents si es segueix el criteri de qui és el recol·lector. En aquest sentit, amb motiu de la realització de la tesi doctoral titulada «Mossèn Eusebi Ribas, contribució a la història del folklore de Valls en el segle xx», per part de qui signa aquest article, durant la tardor de 2016 es fa una selecció dels materials de Ribas d'entre el corpus de 24.000 cançons, amb la finalitat de recompondre, físicament, el cançoner vallenc de 530 documents. A continuació, es confecciona una base de dades a través de l'aplicatiu *FileMaker Pro*, en la que s'aplica una sistematització concreta en funció de l'interès de recerca o estudi dels diversos àmbits, ítems o característiques que presenten els materials, com la localització, la cantaire, l'any de recol·lecció, les observacions anotades pel recol·lector, l'ascendència, etc.

Val a dir que, malauradament, fins a dia d'avui no es té constància de la conservació ni de la localització dels materials originals d'aquest cançoner, ja que no es

conserva en el fons personal del prevere tot i que es té constància del retorn a Valls del manuscrit un cop transcrits els materials. És cert que, sovint, la història que existeix darrere de cada objecte enriqueix exponencialment la vida d'allò que conté. És el cas de bona part de l'obra literària i de la producció folklòrica de mossèn Ribas. Amb un contingut prou interessant, el relat que explica la seva preservació i existència en el present viu a cavall d'allò més llegendari amb el testimoni de la cruesa d'una època. L'última etapa de la vida d'Eusebi Ribas, entrada la dècada dels anys 50 del segle xx, es caracteritza per una situació personal i econòmica precàries i, en aquests anys, utilitza part de la seva obra per pagar productes de necessitat, com a moneda de canvi, amb alguns comerciants propers. En el cas de l'aplec de jocs tradicionals de Valls, un treball molt similar al cançoner vallenc, es té constància que els materials van romandre a la farmàcia de Joan Vives Ferraté durant una pila d'anys i recentment han estat descoberts. Gràcies a la bona predisposició dels descendents del farmacèutic Vives, el manuscrit ha entrat a formar part del corpus bibliogràfic del fons Eusebi Ribas de l'Arxiu Municipal de Valls, i, en aquest sentit, no es pot descartar que el recull de cançons populars pugui localitzar-se en alguna casa particular i gaudeixi, en el futur, d'una trajectòria similar.

Per últim, cal donar compte de la nota que apareix a les *Memòries de missions de recerca de cançons i músiques populars* sobre la missió de recerca que emprenen Joan Tomàs i Joan Amades, a Valls, el 26 de maig de 1932. Sembla que la iniciativa de visitar la ciutat, per part dels folkloristes, ve motivada per la quantia de materials enviats per Eusebi Ribas a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i per l'interès d'entrevistar algunes de les informants de l'aplec per tal d'ampliar el repertori recollit pel clergue. Alhora, Amades i Tomàs evidencien que el compilador sistematitza els materials d'una manera poc clara, ja que moltes de les cançons apareixen ordenades sota un criteri confús i poc folklòric i que, fins i tot, a més de cançons, Ribas en l'aplec manuscrit també inclou, barrejats, altres elements de literatura popular:

El dia de Corpus (26 de maig) anem a Valls per tal de recollir unes cançons de boca d'una bona dona que té fama de gran cantaire. Anem a visitar directament el Sr. Fidel de Moragas, que era el que ens havia facilitat la seva referència, Ens trobem que els textos de les cançons ja els havia apuntant Mn. Joan Ribes [sic], i els havia reunit en un quadern que ens facilità el Sr. Moragas, de manera que la tasca se'ns presentava ja molt ben plantejada. El quadern contenia un gran nombre de cançons i corrandes, moltes d'elles de valor molt escàs, però un bon nombre ben aprofitables i interessants. A més de cançons, hi havia també altres elements de literatura popular, reunit i barrejat tot en confosa pila i sota un criteri poc folklòric i literari. (Massot 2005: 13)

2.1. Francisca Pàmies Mateu

Si parlem de les cinc informants del cançoner popular d'Eusebi Ribas, segons les fitxes que precedeixen els materials musicals de l'aplec de cançons populars de Valls, la cantaire Francisca Pàmies Mateu, coneguda popularment a Valls amb el

renom de la *Cisca del Cesc* o la vídua de Cesc del Grasset, neix a Vilallonga del Camp el 1845 i, de ben petita, va a viure a Valls. És la informant més destacada dels documents de Ribas, ja que aporta la major quantitat de materials del cançoner, concretament 500 cançons de les 530 que formen l'aplec, és a dir, el 94,34% dels materials folklòrics.

Sobre Francisca Pàmies, Joan Tomàs i Joan Amades apunten en les memòries de la missió de recerca duta a terme Valls, el 1932, que és una de les informants més rellevants de la missió atès el seu caràcter atent i perseverant. Sembla que el personatge és de classe humil i de condició pagesa pels trets que es descriuen, pel renom i per la indumentària que llueix en el retrat que acompanya la nota. Segons els folkloristes, a grans trets, Pàmies transmet una gran quantitat de lletres de cançons tradicionals de la ciutat de gran utilitat per a la missió, tot i que el nombre de melodies i tonades és, considerablement, més reduït:

La jaieta cantaire ens rebé amb gran atenció i deferència, i repetí amb gran sol·licitud tantes vegades com li vàrem demanar. El cabal de tonades de la cantaire és molt inferior als dels textos, de manera que de moltes de les cançons apuntades no en sap pas la música i ha aplicat una mateixa tonada a moltes cançons diferents. Hi ha un nombre de melodies que coneix bé, per les quals té preferència i que aplica a moltes cançons. Aquestes tonades les precisa bé, però n'hi ha unes quantes d'altres que no recorda prou bé, dubtant en cantar-les i no precisament pas gaire. (Massot 2005: 13)

La temàtica de les cançons que canta Francisca Pàmies és un altre dels trets que caracteritza el recull de Ribas. El corpus que transmet de 500 documents presenta una variació de gèneres interessant, i destaquen les cançons curtes, les balades, les cançons llargues, les corrandes, les cançons de bressol, les nades, les cantarelles infantils... Alhora, la temàtica d'aquests materials també és divers i predominen, principalment, els temes rurals, amorosos, de festeig, de feines del camp, de religiositat popular, de burla, etc., cosa que evidencia, una vegada més, la procedència humil de la informant.

Donada l'alta participació de Pàmies com a informant principal del cançoner de Ribas, una constant estilística del document manuscrit del clergue és que no recull la notació musical dels documents. En aquest sentit, es pot assegurar que el nombrós aplec de cançons populars de Valls que proposa el clergue resta incomplet, ja que en els més de 500 documents només hi ha recollida la lletra de les cançons, cosa que rebaixa molt l'interès dels materials. Aquest fet evidencia, per una banda, la impossibilitat de la informant de reproduir, parcialment, les tonades de les nombroses lletres que transmet i, per l'altra, la manca de formació musical de l'autor o el desinterès que li suscita el tema. No obstant això, Ribas fa constar en les fitxes tècniques de cada cançó que la carència musical en algunes de les cançons transmeses per Francisca Pàmies és completada per dues informants més, Pepa Barrabeig Sans i Rosa de l'Andreueta de ca la Tessa, que destaquen altament pel seu paper de cantaires.

Fig. 1 Retrat de la cantaire Cisca del Cesc. Autors: Joan Tomàs i Joan Amades. *Memòries de missions de recerca. Materials*, volum XV. (Massot 2003)

2.2. Pepa Barrabeig Sans i Rosa de l'Andreueta de ca la Tessa

Com s'ha apuntat anteriorment, Francisca Pàmies mostra una gran capacitat de transmissió de la lletra de cançons, però no tant en la música dels materials. No obstant això, les cantaires Pepa Barrabeig Sans i Rosa de l'Andreueta de ca la Tessa són les veus que entonen algunes de les lletres de Francisca Pàmies, tal com recull Ribas en les fitxes tècniques que precedeixen cada cançó. Se sap que les informants neixen el 1849 i 1879, respectivament, i són naturals de Valls. Les dues cantaires

són de classe baixa segons la descripció dels folkloristes Josep Roma i Joan Just que segueix a continuació, per la indumentària que llueix, en aquest cas Pepa Barrabeig, en el retrat que acompanya la memòria. Les dues informants són un bon complement a la primera cantaire: Pepa Barrabeig aporta la tonada de 8 cançons de les de Francisca Pàmies, i Rosa de l'Andreueta en canta 12.

Com s'acaba d'esmentar, convé destacar que l'estiu de 1928, Josep Roma i Joan Just fan una estada a Valls amb motiu d'una missió de recerca de cançons i músiques populars per comanda de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Els dos folkloristes, comandats per Fidel de Moragas, compten amb una nodrida llista d'informants i cantaires, entre els quals destaca Pepa Barrabeig, amb uns grans atributs comunicatius i amb un extens repertori per transmetre:

Després, acompanyats per l'amic Robert, visitàvem la «Pepa Coixa», com tothom l'anomena, però que es diu Pepa Barrabeig. Aquesta bona velleta, molt graciosa i riallera, ens dictà una pila de cançons, encarregant-nos abans que no ens riguéssim, cosa que no pogué aconseguir, perquè amb la forma de cantar tan picat i mogut no hi havia qui s'aguantés el riure i a ella no li disgustava. Aquesta bona dona ja havia dictat cançons a mossèn Anglès. (Massot: 1999: 156)

2.3. Francisca Vallespinosa de Ribas

La segona informant en nombre de materials transmesos al cançoner de mossèn Ribas és Francisca Vallespinosa Català, mare del compilador. Neix a Valls el 1848 i es casa amb el fabricant de teixits Josep Ribas Puig. Francisca Vallespinosa pertany a la classe mitjana-alta i és, en l'època, una dona molt respectada a la ciutat, amb unes conviccions i unes creences religioses molt latents i profundes, cosa que es veurà reflectit en el repertori musical del cançoner. En aquest sentit, predominen les cançons infantils, de bressol, i peces hagiogràfiques, de la vida de Nostre Senyor i de les proeses de la Mare de Déu. Francisca Vallespinosa, alhora, esdevé el pilar vital del prevere i es pot suposar que el paper que desenvolupa com a cantaire és un recurs fàcil donada la vinculació maternal amb l'autor. Aquesta informant contribueix en l'aplec de cançons amb 14 documents, cosa que suposa el 2,64% del total dels materials.

2.4. Francisca Ribas Mallorquí

L'última d'aquestes dones informants de l'aplec de cançons tradicionals de Valls és la més jove i la que aporta un nombre més reduït de materials. Neix el 1913 i només té 16 anys quan serveix d'informant a Eusebi Ribas. Francisca Ribas Mallorquí és la neboda del prevere, filla de Josep Ribas Vallespinosa, el germà de mossèn Ribas, i per herència familiar, pertany a una classe social ben considerada. Tal com es descriu en les observacions de les fitxes de les cançons, Francisca Ribas les aprèn a l'escola, i la seva aportació representa un 0,94%, amb 5 cançons. El tema dels materials que aporta la informant és, conseqüentment, de

Fig. 2. Retrat familiar de mossèn Eusebi Ribas (a la dreta), Francisca Vallespinosa (al mig) i Josep Ribas (a l'esquerra). Autor: Francesc Blasi Vallespinosa. Arxiu Municipal de Valls.

l'etapa d'infantesa i joventut, amb cantarelles infantils, cançons de jocs tradicionals i de bressol.

3. Conclusions

Per concloure, es pot afirmar que l'estudi de la transmissió de les cançons populars de l'aplec d'Eusebi Ribas, a través de les cinc dones cantaires que participen en l'acte comunicatiu, permet treballar la qüestió de gènere des d'un nivell contextual. En el repertori folklòric del cançoner de Ribas, cal destacar que la prevalença de les narradores femenines ve donada per un grau de major accessibilitat de la informació en un context determinat per una qüestió de gènere: el paper que desenvolupen les dones informants en les feines de la casa, la criança dels fills, la quotidianitat familiar, la vinculació en les comunitats parroquials de la localitat, etc.

La temàtica de les cançons és una altra de les característiques que atorga més personalitat a l'aplec de cançons populars de Valls. En aquest sentit, s'ha de tenir en compte que el compilador dels materials és un eclesiàstic destacat de la Comunitat de Preveres de l'església de Sant Joan de la ciutat i, en conseqüència, Ribas pot haver tingut un cert interès en recopilar materials de temàtica religiosa, des de la narració de la vida de sants, miracles de Nostre Senyor, proeses de la Mare de Déu,

de cicle nadalenc, etc. Ara bé, també hi ha un bon nombre de documents que tracten temes vitals i profans, com les nombroses corrandes de tema pastoral, rural, amorós i de festeig o de temàtica infantil.

Per últim, és necessari detenir-se en un altre aspecte estilístic del cançoner de Ribas: malauradament, en les més de 500 cançons, només hi ha recollida la lletra i hi manca la notació musical, cosa que rebaixa molt l'interès dels materials i impedeix una assimilació i coneixença total dels documents. Aquest fet evidencia que l'obra és incompleta, ja que només es compta amb el 50% d'aquest patrimoni oral en forma de lletra escrita, i no amb la tonada ni amb la notació musical. Això pot ser propiciat per la manca de formació musical de l'autor o el desinterès que suscita el tema al prevere.

BIBLIOGRAFIA

MASSOT, J. (1995): *Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'inventari de l'arxiu*, la nota apareguda en el *Dietari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, volum V. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (1999): *Memòries de missions de recerca. Materials*, volum IX. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2005): *Memòries de missions de recerca. Materials*, volum XV. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ORIOL, C. (2017): «L'estudi de la literatura oral popular des d'una perspectiva de gènere», dins de *La literatura catalana contemporània: intertextos, influències i relacions*, a cura de Montserrat Bacardí, Francesc Foguet i Enric Ballen. Barcelona, Societat Catalana de Llengua i Literatura, Institut d'Estudis Catalans.

OLIVA, A. (2017): *El carrer popular. Jocs de tradició a Valls*. Valls, Edicions Quart Minvant, SCP.

RIBAS, E. (1932): Còpia microfilmada de les fitxes de l'aplec de 530 cançons populars de Valls (Material inèdit). Centre de Documentació de la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals de la Generalitat de Catalunya.